
Syntymästä kuolemaan, oikeudesta informaatioon

Ahti Saarenpää 60 vuotta

Toimituskunta

Aulis Aarnio

Urpo Kangas

Rauno Korhonen

Heikki E. S. Mattila

Tuulikki Mikkola

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-264-9

Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski 2006

Sisällys

SIVIILIOIKEUS

<i>Aulis Aarnio</i> : Muisteluksia matkan varrelta	9
<i>Aulis Aarnio</i> : Tekijänoikeudet ja perustuslaki	13
<i>Markku Helin</i> : Sukupolvien väliset eturistiriidat perheoikeudessa	27
<i>Urpo Kangas</i> : Jäämistöositus ja -erottelu, maksuväliintulo ja lesken suoja	43
<i>Asko Lehtonen</i> : Oikeuden saatavuudesta perheoikeudellisissa hakemusasioissa	63
<i>Tapani Lohi</i> : Ainoalle rintaperilliselle annettu lahja	85
<i>Heikki E. S. Mattila</i> : De Latinitate recentiorum doctrinarum ad iura hereditaria pertinentium	113
<i>Tuulikki Mikkola</i> : Kansainvälisen sääntelyn tehtävistä parisuhde- ja jäämistöoikeudessa	137
<i>Anna Mäki-Petäjä-Leinonen</i> : Vanhuuden ennakkointia – välineenä edunvalvontavaltuus	149
<i>Kari Nuotio</i> : Havaintoja holhousviranomaisen lupa-asiasa	169
<i>Désirée Söderlund</i> : Balzac, avioehto ja kosto	189
<i>Pekka Tuunainen</i> : Perinnöstä luopumisen pätemättömyys sekä vilpittömän mielen suoja	203
<i>Pertti Välimäki</i> : Perusasioita täytäntöönpanokiellosta korkeimmassa oikeudessa	225

OIKEUSINFORMATIIKKA

<i>Ari Koivumaa – Rauno Korhonen</i> : Ahti Saarenpää suomalaisen oikeusinformatiikan tienraivaajana	241
<i>Jon Bing</i> : Calculating the cases of the widow Brandt	255
<i>Peter Blume</i> : Fortiden, fremtiden og den personlige integritet	267
<i>Wolfgang Mincke</i> : Die Kohärenz juridischer Aussagen	287

<i>Tuomas Pöysti: Oikeudellisen tiedon niukkuus</i>	
ja henkilötietojen suoja	303
<i>Jari Råman: Yleislaki, yleiset opit ja vaikutusten arviointi –</i>	
ehdotuksia tietoturvallisuuden sääntelyn kehittämiseksi	329
<i>Dag Wiese Schartum: Om barns rett til personvern</i>	351
<i>Peter Seipel: Integritetsskydd och folkets röst</i>	367
<i>Annamari Turunen: Aineettomuus, oikeuksien hallinnointi</i>	
ja yhteiskäyttö	385
 <i>Ahti Saarenpään curriculum vitae ja valikoitu bibliografia</i>	 399
 <i>Kirjoittajat</i>	 401

Pekka Tuunainen

Perinnöstä luopumisen pätemättömyys sekä vilpittömän mielen suoja

ALUKSI

Kysymyksenasettelu ja aiheen raja

Perillinen voi luopua oikeudestaan perintöön sekä perittävän eläessä (PK 17:1) että perittävän kuoltua (PK 17:2a). Tehokkaan luopumisen seurauksena luopujan perintöosa perittävän jäämistöstä jakaantuu sijaantuloperillisten kesken. Yksinkertaistaen perillisten sijaantulojärjestyksestä voi todeta, että jos luopuminen tapahtuu muuten kuin testamentin hyväksymisellä, perittävän eläessä luovuttaessa sijaan tulevat sivuperilliset, ellei muuta selvitystä luopujan tahdosta esitetä, ja perittävän kuoltua sijaan tulevat hänen omat perillisensä niin kuin tapauksessa, jossa luopuja olisi kuollut ennen perittävää.¹

Oikeustoimikelpoinen perillinen saattaisi luopumistahdonilmaisun antamisen jälkeen riitauttaa luopumisensa pätevyysluopumisolosuhteiden perusteella. Perillinen saattaa väittää, että hän on erehtynyt tai häntä on erehdytetty luopumaan oikeudestaan kuolinpesässä jonkin tiedon, kuten sijaantuloperillisen henkilöön tai jäämistön suuruuteen liittyvän seikan, perusteella. Perillisen ollessa ylivelkainen, hän taas saattaa pyrkiä luopumisella ohjaamaan perinnön velkojensa ulottumattomiin, mutta erehtyy velkavastuutaan tai pakotäytäntöönpanon uhasta hankkimansa taikka ulkopuolisen antaman tiedon perusteella.

Annettuun tietoon, joka aktualisoi luopumistahdon, liittyy vilpin mahdollisuus. Saatu tieto on voitu ymmärtää väärin perillisen toimesta, eikä väärinkäsitystä korjata, vaikka se tiedonantajan taholta havaitaankin. Toisaalta tietoa on voitu antaa tarkoituksellisesti vääränä, tavoitellen sillä taloudellista

¹ Sijaantuloperimyksestä ks. tarkemmin *Aulis Aarnio – Urpo Kangas: Suomen jäämistöoikeus I*, Helsinki 1999, s. 445–447 ja 452.

etua sijaantuloperillisen ominaisuudessa. Onpa perillinen voitu myös pakottaa luopumaan perinnöstä.

Kuvatunkaltaisissa tilanteissa oikeustoimen tekijällä saattaisi olla mahdollisuus vedota OikTL:n 3 luvun mukaisiin pätemättömyysperusteisiin. Näin siis ainakin, jos kyse olisi kahden osapuolen välisestä sopimuksesta. Vaikka OikTL:n soveltuvuus perhe- ja perintöoikeudellisiin oikeustoimiin onkin kyseenalaistettu², ovat jäämistövarallisuuden siirtymiseen liittyvät oikeustoimet kiistatta varallisuusetuuden siirtymisestä määräilyä, ja oikeuskirjallisuudessa vallitsee varsin laaja yksimielisyys siitä, että pätemättömyys on saatettavissa voimaan myös perhevarallisuus oikeudellisissa oikeustoimissa.³ Ongelma on kärjistynyt lähinnä siihen, voidaanko OikTL:a soveltaa suoraan vai analogisesti.⁴ Lopputuloksen kannalta tällä kysymyksellä ei kuitenkaan ole merkitystä, koska OikTL on joka tapauksessa varallisuus oikeudellinen yleislaki, jota voidaan soveltaa tilanneherkästi. Tehokas pätemättömyysseuraus jäämistövarallisuus oikeustoimissa, kuten luopuminen, on siis mahdollista. Kyseeseen tulevat ennen kaikkea OikTL:n 3 luvun mukaiset pätemättömyysperusteet, mutta luopumisoikeustoimen pätemättömyys myös muulla, kuten edellytysten raukeamisen, perusteella on prima facie mahdollista.⁵

Kun pätemättömyyteen on tehokkaasti vedottu, seuraa tätä usein kysymys oikeustoimen edunsaajan luottamuksesta oikeustoimen, ja tarkemmin ottaen sen oikeusvaikutusten, voimassapysyttämiseksi. Kyse on siis oikeustoimen edunsaajan vilpittömän mielen suojasta.⁶ Suomessa on kuitenkin

² Näin mm. Ehdotus laiksi varallisuus oikeudellisista sopimuksista ja muista varallisuus oikeudellisista oikeustoimista, Lainvalmistelukunta (LVK) 1925, s. 12 ja Ruotsin osalta Förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, lag om avbetalningsköp m.m. (förslag), 1914, s. 34. Ks. myös *Antti Kolehmainen*: Sopimus ja kuolinpesän hallinto, Helsinki 2006, s. 19.

³ Näin mm. *Kolehmainen* 2006, s. 21; *Ahti Saarenpää*: Perinnön yhteys ja perinnön ennakko, DL 2004, s. 612; *Aarnio – Urpo* 1999, s. 449 av. 51 ja *Pertti Välimäki*: Osituksen sovittelu, Helsinki 1995, s. 328.

⁴ Analogisesta soveltamisesta *Thomas Wilhelmsson*: Om tro och heder i finsk avtalsrätt, Avtalslagen § 33 i rättstillämpningen, OTJP 1978, s. 54 ja 78 sekä LVK 1925:2, s. 2. Ks. myös *Kurt Gönfors*: Avtalslagen, tredje upplagan, Göteborg 1984, s. 21 ja *Kolehmainen* 2006, s. 21.

⁵ *Svend Danielsen*: Arveloven, København 2005, s. 317 ja 315–316. Edellytysten raukeamisesta itsenäisenä pätemättömyysperusteena ks. *Tuula Ämmälä*: Edellytyksen merkityksestä sopimusoikeudessa, teoksessa Juhlaulkaisu Juhani Kyläkallio, Turku 1990, s. 273.

⁶ Pätemättömyydelle on ominaista juuri edunsaajan vilpittömän mielen suojaaminen. Ks. *Tuula Ämmälä*: Sopimuksen pätemättömyyden korjaantumisesta, Helsinki 1993, s. 41 ja LVK 2/1925 s. 61.

vakiintuneesti tulkittu, että perinnönjakoon saati oikeuteen jakamattomassa kuolinpesässä, joilla kiistatta on varallisuusarvoa, ei voi kohdistaa erityistä luottamusta varallisuusarvon pysymiseksi. Vallitsevan käsityksen mukaan perillisen oikeus saada lain mukainen osa jäämistöstä itselleen omaisuutta jäämistöstä jo saaneiden perillisten tai testamentinsaajien oikeudesta riippumatta on käytännössä poikkeukseton, jos muodolliset edellytykset perintösaannon toteuttamiseksi ovat olemassa.⁷

Mikäli perinnöstä luopuminen todetaan pätemättömäksi, tämän oikeustoimen vaikutukset puolin ja toisin palautuvat oikeustointa edeltävää aikaa vastaavaksi.⁸ Tämän seurauksena sijaantuloperillisen perintöosuus joko pienenee tai hän menettää sen kokonaan, riippuen hänen omasta perillisasemasta suhteessa perittävään, ja jos jäämistö on jaettu, niin jakokin on vaikutukseton, koska perillisellä on oikeus saada osansa kaikenlaisesta jäämistöomaisuudesta. Vain siinä tapauksessa, että perinnönjako on suoritettu lain mukaan ja sijaantuliija on luopujan suoraan alenevaa polvea, uusi perinnönjako ei ole välttämätön: sijaantuliija vain palauttaa saamansa omaisuuden luopujaperilliselle. Näin lopputulos vastaisi uutta jakoa.

Luopumisen pätemättömyydestä seuraava sijaantuloperillisten palautusvastuu johtaa siis tosiasiaissa samaan lopputulokseen kuin sellainen, sinänsä mitättömänä pidettävä jako, jossa osakas on huolimattomuudesta tai tahallisesti jäänyt tai jätetty jaon ulkopuolelle. Kun perinnöstä luopumisen sijaantuloperimyksessä on yhtä lailla kyse jäämistöoikeudellisesti normeeratusta saannosta, mutta joka kuitenkin perustuu luopujaperillisen tekemään itsenäiseen oikeustoimeen, seuraa tästä artikkelini keskeisin kysymys. Voidaanko vilpittömässä mielessä olevan sijaantuloperillisen tai muun mahdollisen edunsaajan luottamusta luopumisoikeustoimen oikeusvaikutuksiin suojata? Ja jos voidaan, niin miten ja millaista suojaa annetaan?

⁷ Perinnönjako vailla oikeudellisia edellytyksiä on mitätön, oikeudellisesti sitä ei ole suoritettu lainkaan eikä jako-osakasta jäämistöomaisuuden edunsaajana ole siksi voitu vilpittömän mielen perusteella suojata jaon peruuntumisen totaalisilta oikeusvaikutuksilta. Asiaa pidettiin lainvalmistelulainneistossa itsestäänselvyytenä. Ks. Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle perintölaiksi 5/1938, s. 127, jossa ehdotettiin sääntely jakovirheiden osalta, mutta sääntelyä pidetään myöhemmin tarpeettomana: ks. Korkeimman oikeuden lausunto esitysehdotuksesta perintölaiksi 1.11.1941, s. 223 ss. Laillisen perinnönjaon edellytyksistä ja jaon ineksisenssistä ks. *Aarnio – Urpo* 1999, s. 690–692. Perillisten tasavertaisuus tulee esiin myös PK 23:11:n perinnöntasoituksessa. Vaikka säännöksessä on kyse perillisten ja perittävän esinevelkojan välisestä epäselvyydestä, kuinka pesään kuulumaton esine palautetaan sen omistajalle, on siinä samalla vahvistettu myös perillisten välinen velvollisuus perinnön tasavertaisen jakautumisen toteuttamiseen. Säännöksestä tarkemmin *Aarnio – Kangas* 1999, s. 719 ja *Martti Rautiala*: Pesänselvitys ja perinnönjako, Porvoo 1968, s. 272.

⁸ *Aulis Aarnio*: Perillisen oikeusasemasta, Porvoo 1967, s. 407.

Artikkelissa en tarkemmin tutki pätemättömyysperusteiden käyttöä tai soveltumista luopumisoikeustoimeen. Tyydyn toteamaan, että pätemättömyys on mahdollista tunnetuilla pätemättömyysperusteilla. En myöskään ota kantaa pätemättömyyden vetoamiseen oikeassa ajassa ja asianmukaisessa forumissa.⁹ Artikkelissa pätemättömyysperusteen olemassaolo ja toisaalta taas edunsaajan perusteltu vilpitoimen mieli oletetaan tehokkaiksi.

PÄTEMÄTTÖMYYSVÄITE PERITTÄVÄN ELÄESSÄ

Väitteen tutkiminen

Mikäli pätemättömyysväite ei johda vapaaehtoiseen oikeustilan palauttamiseen, on luopujan saatettava ennakkoluopumista koskeva asia tutkittavaksi ja ratkaistavaksi käytännössä erillisellä negatiivisella vahvistuskanteella.¹⁰ Käytännössä tuomioissa todettaisiin, että osapuolten välillä ei vallitse oikeussuhdetta, joka perinnöstä luopumisesta seuraisi. Onko perillisellä sitten oikeussuojan tarve saada tällainen vahvistuskanne tutkittavaksi, eli täyttyvätkö prosessin edellytykset ennakkoluopumisen pätemättömyyttä koskevassa asiassa?¹¹

Peruuttamattomana oikeustoimena luopumisen oikeusvaikutus luopujan perintöosan menetykseen, ja lakiosaperilliselläkin vähintään sen supistumiseen, on heti selvillä. Näin ollen perittävän sekä perillisen välinen perimys-oikeussuhde muuttuu ennakkoluopumisen seurauksena. Tätä oikeussuhdetta rasittava pätemättömyys kumoaisi luopumisen oikeusvaikutukset, palauttaen perillisen lakiin perustuvan perintöoikeuden ennalleen. Pätemättömyydellä olisikin selvä oikeudellinen seuraus ennakkoluopumisen perusteella syntyneeseen oikeussuhteeseen. Kyseessä on siis konkreettinen oikeussuhde, jonka

⁹ Pätemättömyyteen on vedottava aktiivisesti kohtuullisessa ajassa. KKO 2003:23 tapauksessa edellytettiin nimenomaan kanteen nostamista kohtuullisessa ajassa. Tapauksesta ja teemasta tarkemmin *Johan Bärlund: Hur och inom vilken tid skall krav på jämkning av en samsjovävittring framställas*, teoksessa *Avtalslagen 90 år Aktuell nordisk rättspraxis*, Stockholm 2005, s. 185 ss.

¹⁰ Vahvistuskanteista pätemättömyyden toteamiseksi ks. *Ämmälä* 1993, s. 121–122.

¹¹ Ennakkoluopumisen pätemättömyys voidaan perustaa OikTL 3 luvun pätemättömyysperusteisiin. Näin KKO 1954-II-20 Ks. myös *O. A. Borum: Arveretten*, København 1950, s. 64 ja *Aarnio* 1967, s. 407, joissa ei kuitenkaan oteta kantaa erilliseen pätemättömyyskanteeseen. Vrt. *Ernst Andersen: Arveret*, København 1967, s. 191.

muuttuminen käsillä olevassa yhteydessä perittävän ja perillisen välillä on oikeudellisen sisältönsä puolesta ratkaistavissa vahvistuskanteella.¹²

Vaikka asia todetuin tavoin olisikin vahvistuskannekelpoinen, on myös varmistuttava siitä kanteen edellytyksestä, että tulevat olosuhteet eivät voi muuttaa vahvistusintressiä, sillä vain muuttumattomana pysyvä vahvistusintressi on mahdollista ratkaista tuomiolla.¹³ Juuri tämä pysyvän vahvistusintressin puuttuminen on oikeuskäytännössä estänyt perimysoikeuteen liittyvien vahvistuskanteiden tutkimisen perittävän eläessä. Esimerkiksi perittävän antaman lahjan selittäminen ennakkoperinnöksi¹⁴ ja testamentin pätemättömäksi julistaminen¹⁵ perittävän eläessä ei ole tuomiolla mahdollista. Ennakkoperinnöstä perittävä voi vapaasti määrätä milloin tahansa, joten tuomion antamisella tämän oikeuden käyttämisestä ei ole tehoa. Toisaalta testamentin pätemättömäksi tuomiolla julistamisestakaan ei ole hyötyä: perittävä voi aina tehdä uuden samansisältöisen testamentin. Ratkaisusta onkin luettavissa se jäämistöoikeudellisesti keskeinen periaate, että oikeus perintöön perittävän eläessä on epävarma odotusoikeus, josta perittävän eläessä ei voi tehokkaasti sopia. Ja tästä taas seuraa, että asiaa ei täytäntöönpanokelpoisella tuomiolla-kaan voi ratkaista.

Vaikka ennakkoluopumisessa on kyse perimysoikeuteen liittyvästä asiasta, se eroaa muista perittävän ja perillisen välisen perimys-oikeussuhteeseen vaikuttavista jäämistöoikeustoimista. Koska luopuminen on yksipuolisesti peruuttamaton, oikeussuhde perittävän ja perillisen välillä on lopullisesti selvä tehokkaan ennakkoluopumisen tapahduttua. Tässä suhteessa perimysosapuolten oikeussuhteen sisältö on määritettävissä yksilöidysti, mikä on vahvistuskanteen ratkaisun edellytys.¹⁶ Toisekseen perittävä voi itseään sitovin tavoin purkaa ennakkoluopumisen oikeusvaikutukset luopujan kanssa siitä sopimalla, eli tosiasiaissa sopia itseään velvoittavin tavoin näin perimysoikeuteen liittyvästä seikasta.¹⁷

¹² Konkreettisen oikeussuhteen olemassaolosta kanteen edellytyksenä *Juha Lappalainen: Siviiliprosessioikeus I*, Helsinki 1995 s. 369 ja *Irma Lager: Lainkäytön pääasiat*, Helsinki 1994, s. 160. Ks. myös KKO 1961-II-105 ja KKO 1972-II-41.

¹³ *Lappalainen* 1995 s. 370.

¹⁴ KKO 1954-II-32 ja KKO 1958-II-118.

¹⁵ KKO 1979-II-51.

¹⁶ Näin KKO 1982-II-131.

¹⁷ Näin mm. *Peter Lødrup: Arveret*, 4. utgave, Oslo 1999, s. 261; *Danielsen* 2005, s. 321 sekä *Per Augdahl – Peter Hambro: Arveloven*, Oslo 1985, s. 165. Ks. myös *Gösta Walin: Ärvdabalken Del I*, Stockholm 2000, s. 414.

Kun ennakkoluopumista koskeva asia on selostetuvin tavoin lopullisesti selvä, ja siitä voitaisiin osapuolten välillä sopia, tulee asiasta epäselvyystilanteessa saada ratkaisu myös tuomiolla, vaikka oikeustoimen lopulliset oikeusvaikutukset eivät olisikaan vielä aktualisoituneet (mikä käytännössä tapahtuisi perittävän kuoltua sijaantulijoiden saadessa luopujan osan jäämistövaroista). Onhan kaupan purkukin pätemättömyysperusteella mahdollista ennen kaupan kohteen hallinnan siirtoa. Tuomion edellytyksenä eivät ole oikeustoimen lopulliset oikeusvaikutukset, jos niillä ei ole merkitystä itse asiaan. Ennakkoluopujan vaatimuksen kohde, eli perimys-oikeussuhteen palauttaminen, ei perittävän kuoltua perusteiltaan muutu. Eikä sen siirtäminen perittävän kuoleman jälkeiseen aikaan kantajan oikeussuojan saavutettavuudenkaan kannalta olisi perusteltua, sillä pätemättömyyttä koskevan todistelun siirto tulevaisuuteen perittävän kuoleman jälkeiseen aikaan ei mitenkään edistä oikeussuojan saatavuutta.

Sillä, että perittävä voisi yksipuolisesti tehdä testamentin ennakkoluopujan hyväksi ja mitätöidä luopumisen merkityksen, ei oikeussuojan antamisen kannalta ole merkitystä. Tilanteessa on kyse nimenomaan ennakkoluopujan oikeussuojan tarpeesta. Sitä ei poista perittävän tekemä testamentti; sen peruuttamattomuudesta kun ei voi sitovasti sopia. Ennakkoluopuminen olisikin voimaansaattavissa perittävän toimin yksinkertaisesti vain peruuttamalla testamentti.

Ennakkoluopujalla on siten luopumisen tapahduttua perusteltu oikeudellinen intressi ja tarvittavat prosessuaaliset edellytykset ajaa välittömästi vahvistuskannetta pätemättömäksi väittämänsä luopumisoikeustoimen kumoamiseksi.¹⁸

Ketä vastaan tällaista kannetta sitten ajetaan? Kanteella pyritään tietyn oikeussuhteen purkautumiseen, eikä pääasia ole pätemättömyysperusteen toteaminen, mikä kylläkin on tärkeää kanteella halutun tavoitteen saavuttamiseksi. Luopumisen jälkeinen oikeussuhde perittävän eläessä on perittävän ja luopujan välinen, vaikka itse pätemättömyysperusteen mukainen olosuhde olisi kolmannen aiheuttama, eikä vastaaja-asema tarkoita sitä, että juuri hänen olisi tullut toimia moitittavalla tavalla oikeussuhteen epäselvyyden

¹⁸ Tämän suuntaisesti myös *Borum* 1950, s. 64 ja *Irene Nørgaard* teoksessa *Arveret*, København 1998, s. 88 sekä *Lødrup* 1999, s. 261–262. Tanskassa ja Norjassa perintösopimuksen käyttöala on kuitenkin osin laajempi kuin Suomessa ja Ruotsissa, mikä saattaisi vaikuttaa ennakkoluopumisenkin tulkitsemista lähempänä tavanomaisia sopimuksia. Pohjoismaisista perintösopimus-sääntelyistä ks. *Peter Lødrup: Nordisk arvetrett*, København 2002, s. 372–373.

aikaansaamisessa. Vastaaja on epäselvän oikeussuhteen vastapuoli, eli tässä tapauksessa perittävä.¹⁹

Oikeuksien suojasta ennakkoluopumisen pätemättömyydessä

Vaikka ennakkoluopuminen varsinkin perillisen ylivelkaisuustilanteessa annetaan ennemmin hänen omien, sinänsä paradoksaalisten, intressien vuoksi, ennakkoluopumissääntelyn *inter vivos* funktiona on perittävän toimintavapauden laajentaminen ja edistäminen sekä osapuolten, siis myös luopujan, vapauttaminen toimimaan tahoillaan toisistaan riippumatta.²⁰ Tämän merkittävyyttä kuitenkin heikentää se, että sanottu tarkoitus toteutuu aidosti vain lakiosaperillisen luopuessa ja luopumiskorvauksen tultua suoritetuksi PK 17:1.2 mukaisesti joko perilliselle tai tämän läheiselle, jolloin perittävän testamenttauskompetenssi kasvaa hänen kartuttaessa varallisuuttaan, kun luopumiskorvaus tulee lasketuksi luopumishetken mukaan.

Onko perittävällä sitten vilpittömään mieleen perustuva luottamusta nauttiva intressi tässä tilanteessa? Muodolliset edellytykset usein täyttynevät, sillä perittävä on harvoin tietoinen ennakkoluopumisen olosuhteista, ja hän on OikTL:n mukaisesti ennakkoluopumisen intresenti.²¹ Koska perittävä voi ennakkoluopumisen pätemättömyydestä huolimatta päästä ennakkoluopumista vastaavaan lopputulokseen tekemällä sitä vastaavan testamentin, on kysymykseen vastattava kieltävästi.²² On kuitenkin huomattava, että lakiosaperilliselle mahdollisesti annettu PK 17:1.2:n mukainen luopumiskorvaus on pätemättömyyden seurauksena perusteeton. Perittävän olisikin pätemättömyyskanteen yhteydessä tehokkainta vaatia vastakanteella perilliseltä luopumiskorvauksen palautusta, koska perittävän asia on päättää, kuinka reagoida yksipuolisen luopumisen pätemättömyyteen. Mikäli perittävä ei

¹⁹ Vastaajan käyttäytymisen aiheuttamasta oikeudellisesta epävarmuudesta vastaaja-aseman edellytyksenä ks. *Lager* s. 161. Vrt. kuitenkin *Ämmälä* 1993, s. 121–122.

²⁰ Ennakkoluopuminen osoitetaankin tästä syystä juuri perittävälle itselleen: ks. *Aarnio – Kangas* 1999, s. 439 ss; *Lødrup* 1999, s. 261 ja *Danielsen* 2005, s. 303. Perittävän intresseistä sääntelyn taustana ks. KKO:n lausunto 1941 s. 121 ja *Aarnio* 1967 s. 423.

²¹ Toki pätemättömyys voi johtua perittävästäkin. Perittävän saataisi petollisesti vietellä perillissensä luopumaan esimerkiksi siksi, että hän ei halua varojensa joutuvan edes lakiosan määrästä perillissensä velkojen maksuun vaan siirtyvän testamentin perusteella luopujan lapsille.

²² Näin myös *Borum* 1950, s. 64; *Lødrup* 1999, s. 261–262 ja *Nørgaard* 1998, s. 88.

korvauksen suhteen aktualisoidu, eikä korvausta palauteta, korvaus voidaan perinnönjaossa kanssaperillisen vaatimuksesta ottaa huomioon ennakkoperintönä, ellei perittävä pätemättömyyden tultua vahvistetuksi määrää, että korvaus ei ole ennakkoperintöä.

Ennakkoluopuminen annetaan usein testamentissa, jossa luopujan perintöoikeus sivuutetaan. Luopujaperillisen kannalta tällaisella testamentilla on pätemättömyyden jälkeen suuri merkitys. Se lopulta määrää luopujan perintöoikeuden tosiasiallisen palautumisen, sillä hyväksymisen pätemättömyys ei vaikuta hyväksytyn testamentin sisältöön saati voimassaoloon, vaikka luopuminen olisi alun perin johtanut kyseisen testamentin laatimiseen. Näin siksi, koska kyse on perittävän testamenttausoikeudesta: perittävän asia on päättää, kuinka hän reagoi pätemättömyyteen laatimansa testamentin suhteen. Perittävän eläessä testamenttia tai sen määräyksiä ei tuomion perusteella voi muuttaa tai todeta pätemätömäksi.²³ Luopujan kannalta ennakkoluopumisen pätemättömyys voi kuitenkin olla keskeinen todistustositseikka testamentin peruuttamista tai sen tulkintaa koskevassa asiassa. Luopujaperillinen voisi esittää väitteen, että testamenttia ei lainkaan olisi tehty ilman luopumista, tai että sitä olisi tulkittava uudessa tilanteessa hänen edukseen. Tällainen väite luopumisen pätemättömyyden vaikutuksesta testamenttiin on mahdollinen kuitenkin vasta perittävän kuoltua tapahtuvassa perinnönjaossa.

Todettakoon vielä, että niillä lakimääräisillä sijaantuloperillisillä ja mahdollisilla testamentinsaajilla, jotka jakaisivat luopujan perintöosuuden perittävän kuoltua, ei perittävän eläessä ole asiassa suojattavaa oikeudellista intressiä, koska luopumisen oikeusvaikutukset suhteessa heihin ovat epävarmoja. Tämän vuoksi heillä ei ole vahvistuskanneperustettakaan. Suhde luopujaperilliseen sekä perittävään, ja ennen kaikkea hänen tekemään testamenttiin, perustuu pelkästään presumptioon, jonka epävarmuus aiheutuu sekä osapuolten kuolinjärjestyksen ennakoimattomuudesta että perittävän mahdollisuudesta vaikuttaa testamentilla perimysjärjestykseen aina viimeisiin elinhetkiinsä saakka.

²³ Näin KKO 1979-II-51.

PÄTEMÄTTÖMYYSVÄITE PERITTÄVÄN KUOLTUA

Väitteen tutkiminen

Perittävän kuoltua sillä, onko luopuminen tapahtunut ennen vai jälkeen perittävän kuoleman, ei ole merkitystä. Luopumisen pätevyyden riittauttamisen aiheuttama oikeussuhteen epäselvyys perittävän kuoleman jälkeen valitsee aina osakkaiden välillä. Kuolinpesän osakkaiden välinen perinnönjakoon vaikuttava epäselvyys on oikeudellisesti ratkaistavissa kahdella tapaa. Ratkaisun tekee ensi kädessä useimmiten pesänjakaja, mutta epäselvyyden voi tietyissä tilanteissa ratkaista myös tuomioistuin erillisestä kanteesta.²⁴ Missä menettelyssä pätemättömyysväite, joka epäilemättä vaikutta jaon sisältöön ja perinnön jakautumiseen, perittävän kuoltua sitten voidaan tutkia?

Oikeuskirjallisuudessa ja oikeuskäytännössä vakiintuneesti on puолlettu pesänjakajan laajaa toimivaltaa ratkaista kaikki perinnönjakoon vaikuttavat asiat, joissa on kyse jako-osapuolten keskinäisestä erimielisyydestä. Esimerkiksi epäselvyys osakkuudesta perinnöstä luopumisen vuoksi²⁵ ja OikTL 3 luvun mukaisen pätemättömyysperusteen olemassaolo²⁶ jakoon vaikuttavina seikkoina ovat pesänjakajan ratkaistavissa.

Päitsi että pesänjakajalla on laaja toimivalta osakasasemaan vaikuttavien väitteiden ratkaisijana, on pesänjakajan määrääminen ensisijainen keino ratkaista perinnönjakoon ja perillisten asemaan liittyvät epäselvyydet.²⁷ Tämän vuoksi perinnöstä luopunut perillinen on kiistettyään luopumisen pätevyyden saanut pesänjakajan määrätyn kuolinpesään luopumisestaan huolimatta, myös silloin, kun jäämistövarat on jo jaettu muiden perillisten kesken.²⁸ Luopumisensa pätevyyden kiistänyt perillinen voi siten reagoida erimielisyystilanteessa hakemalla pesänjakajan määräämistä. Koska pesänjakajan

²⁴ Aarnio – Kangas 1999, s. 658.

²⁵ Urpo Kangas: Pesänjakajan toimivallasta DL 1984, s. 155; Aarnio – Kangas 1999, s. 659–660; Ahti Saarenpää: Perintö ja jäämistö, Rovaniemi 1994, s. 212 ja Danielsén 2005 s. 321–322. Oikeuskäytännöstä ks. KKO 1979-II-67; KKO 1987:34; KKO 1999:58; KKO 2001:56 ja IHO 2003:9.

²⁶ KKO 1983-II-143.

²⁷ Pesänjakajan ensisijaisuudesta ks. Aarnio – Kangas 1999, s. 658 ja Saarenpää 1994, s. 212.

²⁸ Yleisesti ks. RHO 22.11.1996 H 96/42. Jo jaetun pesän osalta IHO 2003:9 (KKO ei valituslupaa). Ks. myös KKO 2001:56 tilanteesta, jossa pesänjakajan ratkaistavaksi määrittiin se, oliko ositusvaade menetetty passiviteetin vuoksi.

määräyksessä kyse on asian saattamisesta ensisijaiseen ratkaisumenettelyyn, luopujaperillisellä ei ole velvollisuutta näytön esittämiseen pätemättömyyden perusteista pesänjakajan määräämistä koskevan hakemuksen yhteydessä. Selvitystä oikeusturvan vaarantumisesta hakemuksen käsittelemättä jättämisestä on toki esitettävä, jotta oikeussuojan tarve, yleisenä prosessin edellyksenä voidaan todeta.

Pesänjakajan toimivalta ja ensisijaisuus luopumisen tehokkuuden tulkitsijana onkin todetuin tavoin vahva. On kuitenkin syytä selvittää, onko erillinen vahvistuskanne tästä perinnönjakoon liittyvästä asiasta puolustettavissa samaan tapaan kuin perittävän eläessä sekä silloin kun pesänjakaja on määrätty (tai hakemus siitä on jätetty) että silloin kun pesänjakajaa ei ole määrätty.

Mikäli osapuolten oikeuksien turvaaminen sitä vaatii, erilliskanne perinnönjakoon liittyvästä asiasta on tapauskohtaisesti tutkittava, vaikka pesänjakaja olisi määrätty.²⁹ Luopumisen pätevyyttä koskeva tilanne voi kärjistyä sellaiseksi, että pesänjakajalla ei omien valtuuksien ja mahdollisuuksien puitteissa ole keinoja saada riittävää selvitystä ja selvyyttä pätemättömyysväitteen ratkaisemiseksi, tai että osapuolilla ei pesänjakajan johtamassa jakomenettelyssä ole tosiasiallisia mahdollisuuksia esittää selvitystä oman kantansa tueksi. Tällöin jako-osapuolten oikeudellinen intressi on uhattuna, ja tällaisessa pätemättömyysväitteen perustetta koskevassa näyttöepäselvyytilanteessa erilliskanteen luopumisen pätemättömyydestä tulisi menestyä pesänjakajan määräyksestä huolimatta.³⁰ Pesänjakaja itse ei voi saattaa asiaa tuomioistuinkäsittelyyn, sillä asiassa on kyse yksittäisten osakkaiden dispositiivisesta intressistä, joten kannevalta on vain heillä. Pesänjakaja voi kuitenkin keskeyttää jakomenettelyn ja kehottaa osapuolia nostamaan kanne epäselvässä tapauksessa.³¹ Koska oikeuskysymyksiin pesänjakaja voi antaa perustellun ratkaisu, oikeudellinen epäselvyys luopumisasiassa ei ole menestyvä kanneperuste pesänjakajan tultua määrättyksi.

Pesänjakajan määräys luopumisen pätevyyttä koskevan asian ratkaisemiseksi on kuitenkin menettelynä varsin raskas, riippumatta siitä, onko jäämistö jakamatta vai onko se jopa jo jaettu. Tilanteessa, jossa pesänjakajan mää-

²⁹ Aarnio – Kangas 1999, s. 658.

³⁰ Ks. KKO 1970-II-19. Tapauksessa erillinen vahvistuskanne saamisen olemassaolosta ulosottomenettelyn kestäessä on tutkittu juuri sen vuoksi, että selvityksen esittäminen asiasta ei ulosottomenettelyssä voinut asianmukaisesti osapuolten oikeusturva huomioon ottaen tahtua.

³¹ Näin KKO 1983-II-143. Ks. myös Kangas, DL 1984, s. 162.

räystä ei kukaan ole hakenut eikä hakemassa, sekä pätemättömyysväitteen tehneen että muiden osakkaiden intressissä olisi erillinen yksinkertainen ja keskitetty vahvistuskanne luopumisen pätemättömyyden ratkaisemiseksi. Vaikka luopujan asema kuolinpesän hallinnossa on turvattu PK 18:1:n riidanalaisuussäännöllä, luopumista koskevalle erilliskanteelle on olemassa riittävä yleinen oikeudellinen intressi.³² Oikeussuhteessa jo sinänsä vallitseva erimielisyys, jolla on taloudellisia vaikutuksia perintöosuuden suhteellisen suuruuden ja sen oikeaa omistajaa koskevan epäselvyyden vuoksi, sekä rasitus piilevästä perintöverovelasta luopumisen mahdollisesti pätevytyessä verotuksen tultua toimitetuksi riidanalaisuussäännön perusteella, ovat tekijöitä, jonka vuoksi asiassa on välitön oikeussuojan tarve, vaikka perintöä ei jaeta.³³

Mikäli kukaan pesänjakajan hakemiseen oikeutetuista ei ole hakenut eikä ilmoita hakevansa pesänjakajan määräämistä, tuomioistuimen on tutkittava luopumisen pätevyyttä koskeva erillinen vahvistuskanne. Tällöin jako-osapuolten on nimittäin tulkittava sopineen, että pesänjakajaa ei käytetä kyseisen kannekelpoisen jakoasian erimielisyyden selvittämiseen. Tätä osapuolten sopimusvapautta tuomioistuimen on kunnioitettava, sillä Suomessa ei ole pesänjakajapakkoa eikä tuomioistuin voi pakottaa osapuolia käyttämään pesänjakajaa riidanratkaisuvälineenä.³⁴

Kanteen tutkittavaksi ottamisen osalta tilanne on kuitenkin toinen, jos jako-osakas kanteen vireillä ollessa ilmoittaa hakevansa, tai on jo hakenut pesänjakajan määräämistä. Tällöin tuomioistuimen on harkittava erilliskanteen kantajan oikeussuojan tarve saada ratkaisu kanteeseen, mikä siis on mahdollista käytännössä vain näyttöön liittyvän epävarmuuden vuoksi. Tästä käytännössä seuraa, että luopujan erilliskanne hylätään ennenaikaisena oikeussuojan tarpeen puuttumisen vuoksi, koska asian ratkaiseminen on – todettuja poikkeuksellisia olosuhteita lukuun ottamatta – määrätyn tulevan pesänjakajan tehtävä.³⁵

³² Yleisistä kanteen edellytyksistä erityisesti asiaan kohdistuvan intressiin osalta ks. *Juha Lappalainen*: Siviiliprosessioikeus II, Helsinki 2001, s. 15–16.

³³ Osakkuussuhteiden muutoksista perusteoikaisuperusteena perintöverotuksessa ks. *Pertti Puronen*: Perintö- ja lahjaverotus, 7. uudistettu painos, Helsinki 2000, s. 417.

³⁴ Ks. KKO 1987:48, jossa osakkaiden pesänjakajan hakemista kohtaan osoittama passiivisuus oli syynä ennakoperintöä koskevan kysymyksen selvittämiseksi erillisellä kanteella ennen perinnönjakoa. Pesänjakajakakon puuttumisen hämärtymisestä ks. *Saarenpää* 1994, s. 213. Pesänselvitykseen liittyen ks. analogisesti KKO 1988:121, jonka kritiikistä *Markku Helin*: oikeustapauskommentti, LM 1989, s. 984 ss.

³⁵ Tuomioistuin voinee vaihtoehtoisesti keskeyttää vahvistuskanteen käsittelemisen OK 14:4 perusteella, kunnes pesänjakaja on määrätty, tai jopa siihen saakka, kun pesänjakaja on ottanut kantaa pätemättömyysväitteen ratkaisumahdollisuuteen

Luopumisen pätemättömyyden relatiivisuus

Luopumisen oikeusvaikutukset ovat sijaantulijakohtaiset, sillä jokainen sijaantuliija päättää itsenäisesti esimerkiksi sen, vastaanottaako hän luopuja-perilliseltä tulevan perintöosan tai moittiiko perittävän tekemää testamenttia. Tästä huolimatta perinnöstä luopuminen on yksi oikeustoimi, joka vain useimmiten kohdistuu useisiin sijaantulijoihin yhtä aikaa. Se, että luopumisella voi olla useita kohteita, ei tee luopumisesta jaollista oikeustointa, joka olisikin mahdollinen vain perintöosuuksien luovutuksina, ei luopumisena.

Luopuminen ei sanotun perusteella voi olla relatiivisesti pätemätön niin, että se olisi pätevä suhteessa osaan sijaantulijoista, jos se on kiistatta pätemätön suhteessa osaan sijaantulijoista.³⁶ Oikeustoimen pätemättömyys suoja tahdonilmaisun antajan aitoa tahtoa, ja jos perinnöstä ei olisi luovuttu ilman väitettyä pätemättömyysperustetta, on oikeustoimen oltava kokonaan pätemätön, jotta pätemättömyyden tarkoitus toteutuu. Jos siis esimerkiksi toinen lapsista petollisesti viettelee vanhempansa luopumaan tämän oman vanhemman jälkeen tulevasta perinnöstä, minkä luopumisen pätemättömyyden luopuja sittemmin pystyy näyttämään toteen, niin luopuminen on pätemätön myös suhteessa luopumisedunsaajana olevaan ja luopumisolosuhteista tietämättömään ei-viettelijä-lapseen.

Eri asia on, että vaikka perinnöstä luopumisen pätemättömyys on kokonaispätemättömyyttä, niin luopumisolosuhteista vilpittömässä mielessä oleva sijaantuliija, esimerkissä ei-viettelijä-lapsi, voisi saada kuolinpesässä olevan oikeutensa pysyttämiseksi vilpittömään mieleen perustuvaa luottamussuojaa.

Voiko sijaantulijan luottamusta luopumisen oikeusvaikutuksiin suojata?

Jos sijaantuliija itse on esimerkiksi petollisesti vietelty perillisen luopumaan perinnöstä tai hän ei ole vilpittömässä mielessä tällaisista luopumisen olosuhteista, ei sijaantulijan oikeutta tietenkään suojata. Saadakseen oikeutensa kuolinpesässä takaisin, luopujan on vain näytettävä toteen, että vallinneiden

³⁶ Relatiivisesta pätemättömyydestä tarkemmin *Mika Hemmo*: Sopimusoikeus I, Helsinki 2003, s. 327.

olosuhteiden vuoksi päätös perinnöstä luopumisesta perustui erehdykseen. Mikäli jäämistöomaisuus on jaettu, sijaantuliija on velvollinen palauttamaan jäämistöstä saamansa omaisuuden tarvittaessa suoritettavaan uuteen jakoon luopujan osuuden kattamiseksi.

Tilanne kuolinpesässä on kuitenkin usein moniulotteisempi. Sijaantulijoita on usein enemmän kuin yksi, jolloin ainakin osa sijaantulijoista voi olla perustellussa vilpittömässä mielessä väitetystä pätemättömyysperusteesta. Tilanne voi esimerkiksi olla sellainen, että neljästä sisaruksesta yksi on luopunut perinnöstä vanhempansa kuoltua, jolloin kolme muuta sisarta sijaantulijoina jakoivat luopujan osuuden, mutta luopujasisar vuoden päästä luopumisesta ja jaon suorittamisesta onnistuu tehokkaasti vetoamaan tulleen petollisesti vietellyksi luopumisoikeustoimeen yhden, jakoon osallistuneen, sisaruksen toimesta. Muut sijaantulijasisarukset ovat taas luottaneet luopumisen oikeusvaikutuksiin, käytännössä siis saamiensa perintöosuksiensa suuruuteen, kunnes luopuja on esittänyt väitteen luopumisensa pätemättömyydestä jaon jälkeen.

Pätemättömyystilanteissa oikeustoimen osapuolen, joka ei ole käyttänyt oikeudenvastaista menettelyä eikä ole ollut tällaisesta menettelystä tietoinen, vilpittömyyttä mieltä oikeustoimen päättämisen olosuhteista suojataan oikeustoimen pysyttämiseksi, mikä periaate ilmenee ehkä selkeimmin OikTL 30 §:stä. Oikeustoimen vaikutusten ilmeneminen suhteessa oikeustoimen edunsaajaan on OikTL:n mukaista oikeustoimen kohdistumista, eikä edunsaajana oleminen edellytä kaksiasianosaissuhteen olemassaoloa. Perittävän kuoleman jälkeen sijaantuloperillinen saa luopumisoikeustoimen perusteella siirtyvän varallisuusedun hyväkseen: sijaantuloperillinen on oikeustoimen edunsaajana oikeustoimen osapuoli. Oikeudelliset edellytykset sijaantulijan luottamuksen suojaamiseksi pätemättömyyden oikeusvaikutuksilta OikTL:nkin mukaisesti ovat siten olemassa.

Vaikka perinnöstä luopuminen on todetuin tavoin varallisuusoikeudellinen oikeustoimi, jonka pätemättömyys on mahdollista perustaa OikTL:n säännöksiin, ei oikeustoimen edunsaajan luottamuksen suojaaminen luopumisen pysyvyyteen suinkaan ole selvä asia. Perhevarallisuusoikeudellisen kontekstin, mistä perinnöstä luopumisessakin on kyse, vuoksi luottamusta oikeustoimen pysyvyyteen ei yleisesti ole pidetty tarpeellisena suojata. Luottamuksen suoja pätemättömyyden oikeustointa kohtaan on selitetty ennen kaikkea liike-elämän vaihdannan intressien turvaamisvälineeksi. Perhevarallisuusoikeudellisissa oikeussuhteissa oikeustoimen tekijän tarkoituksen ja tah-

don suojaamista taas on korostettu, ja sitä on jopa pidetty ainoana ratkaisupremissinä.³⁷

Mainitun kaltainen kategorisoiva, saantotapaan perustuva erottelu vilpittömän mielen suojan antamisessa on kuitenkin saanut osakseen kriittistä suhtautumista. *Lohi* on ositussaantoja tutkiessaan tuonut esiin sen, että jos läheisluovutuksissa muutoin voidaan antaa vilpittömän mielen suojaa, niin ositussaannossa saantotavan juridistekninen toteutus ei voi olla ainoana syyinä vilpittömän mielen suojan epäämiseen omaisuuden saajalta.³⁸ Esitetty kanta on kannatettava, sillä luottamusta oikeustoimen pysyvyyteen ei ole monopolisoitu liikesuhteiden oikeudeksi. Yhtä lailla OikTL:n tarkoituksena yleislakina on suojata luonnollisen henkilön luottamusta subjektiivisesti merkittäviin oikeustoimiin, joissa he ovat lakiinkin perustuen osapuolina, kuten kuolinpesässä.

Mikäli henkilön oikeus kuolinpesässä perustuisi myöhemmin pätemättömäksi todettuun perintöosuuden kauppaan tai lahjaan, luovutuksensaaja voisi saada vilpittömän mielen suojaa OikTL:n perusteella saannon voimassa pysymiseksi, vaikka kyse on jäämistöoikeudellisesti normeeratusta luovutuksesta.³⁹ Miksi oikeustoimen edunsaajan kannalta samaan lopputulokseen kuin perintöosuuden lahja tai kauppa johtavassa perinnöstä luopumisessa edunsaajan vilpittömyyttä mieltä ei sitten suojattaisi? Luopuminenhan on dispositiivinen perimyksen järjestelmiseen käytettävä keino siinä missä perintöosuuden lahjoitus tai myynti. Luopujan ja sijaantulijan intressissä ei ole oikeustoimen muoto, vaan rationaalinen lopputulos. Erinomainen esimerkki tästä on se, että kun vetäytyminen kuolinpesästä lahjaoikeustoimena vetäytyjän kannalta ei ole kannattavaa kahdenkertaisten veroseuraamusten vuoksi, luopumista käytetään lahjan sijasta samaan lopputulokseen pääsemiseksi, koska edunsaajalle sillä, saako hän perintöosuuden, tai osan siitä, lahjansaajana vai sijaantulijana, ei ole oikeustoimen lopputuloksen kannalta merkitystä. Pelkästään perintöosuuden luovutukseen perustuvan edun suojaaminen pätemättömyystilanteessa olisi kyseenalaista, sillä oikeustoimien erottelu juri-

³⁷ Ks. *Lohi* 2003, s. 256 ss; *Anders Agell*: Familjerättsliga avtals rättsgiltighet, TfR 1987 s. 83–84 ja *Gunvor Wallin*: Om avtal mellan makar, Stockholm 1958 s. 122 ss. On syytä todeta, että pohjoismaiset kommentit on esitetty nimenomaan familjerätt-tutkimuksissa, joissa perintöoikeus, johon kuitenkin analogisesti viitataan, ei ole tutkimuksen ytimessä.

³⁸ Ks. *Lohi* 2003 s. 264–265. Samansuuntaisesti myös *Henrik Dam*: Ægtepagter, København 1997, s. 192 ss. Yleisemmin teemasta ks. *Carl Björling* God tro på familjerättens område, SvJT 1933, s. 401 ss.

³⁹ Lahjansaajan vilpittömän mielen suojasta *Kolehmainen* 2006, s. 151.

disteknisen toteutuksen perusteella ei tee oikeutta osapuolten asemansa perusteella muodostamalle luottamukselle ja sen turvaamiseksi annettulle sääntelylle. Muodollisuus oikeustoimien luokittelussa johtaa myös herkästi oikeudellisesti keinotekoisin todellisuutta vastaamattomiin konstruktoihin, mitä ei voi pitää tarkoituksenmukaisena.⁴⁰

Sanotusta huolimatta on muistettava, että luopuminen on vastikkeeton oikeustoimi, millä on keskeinen asema, kun pohditaan vilpittömän mielen perusteella annettavaa suojaa pätemättömyystilanteessa.⁴¹ Perinnöstä luovuttaessa oikeustoimen kohteena on omaisuuserä, joka olisi aidosti kasvatannut luopujan varallisuutta, joten luopuminen johtaa luopujan osalta varallisuudenlisäyksen menetykseen. Vastaavasti sijaantulijan saama varallisuudenlisäys on vailla taloudellisia uhrauksia. Luopumisoikeustoimen taloudellinen riskinjako puoltaakin luopujan todellisen tarkoituksen suojaamista sijaantulijan vilpittömästä mielestä huolimatta.⁴²

Taloudellinen riskinjako luopumistilanteessa kuitenkin tasaantuu sitä mukaa, kun luopuminen vaikuttaa sijaantulijan taloudelliseen asemaan. Kun pätemättömyysväite voidaan tehdä jopa vuosien päästä jäämistön varojen jakamisesta, on selvää, että pätemättömyystilanteessa luopumisen edunsaajana saadun omaisuuden palauttamisvelvoite voi muodostua taloudellisesti raskaaksi, jos omaisuus on vähentynyt tai tuhoutunut tai se on annettu vakuudeksi. Tällainen taloudellinen merkityksellisyys edunsaajan puolelta vastaavasti puoltaa hänen vilpittömän mielen suojaamista pätemättömyysinstitution perusteiden mukaisesti.⁴³

Perinnöstä luopuminen on siis varallisuuden vähenemisen aiheuttava perhevarallisuus oikeudellinen oikeustoimi, minkä merkitystä oikeustoimen pysyvyyteen kohdistettuun luottamukseen on edellä selvitetty. Kyse on epäilemättä vaihdannan valtavirtaan verrattuna atyyppisestä oikeustoimesta, mikä

⁴⁰ Sijaantulija voisi tarvittaessa pyrkiä selittämään luopumisen lahjaksi, jolloin hän saisi mahdollisuuden vedota vilpittömään mieleensä perintöetuuden pysyttämiseksi. Jos oikeustoimi tulkittaisiin lahjaksi, luovuttajaksi muuttunut luopuja sitä vastoin voisi joutua perinnön vastaanoton vuoksi perintöverovelvolliseksi.

⁴¹ *Toivo Mikael Kivimäki – Matti Ylöstalo*: Suomen siviilioikeuden oppikirja, 4. painos, Juva 1981, s. 419 ja K. A. *Telaranta*: Sopimus oikeus, Vammala 1990, s. 310–311.

⁴² Vastikkeettoman oikeustoimen tekijän tahdon merkityksestä peruuttamisen laajempaan oikeutena ks. *Hemmo* 2003, s. 141; *Urpo Kangas*: Lahja, Helsinki 1993, s. 47 ss. ja 135 ss.; *Simo Zitting*: Sivullissuojasta varallisuus oikeudessa, Jyväskylä 1989, s. 27. Ks. myös *Lohi* 2003 s. 263.

⁴³ Vilpittömän mielen suojasta pätemättömyyteen osana *Hemmo* 2003, s. 317–318, *Ämmälä* 1993, s. 41 ja LVK 2/1925 s. 61.

kuitenkaan ei selvityksen perusteella estä luottamuksen suojaamista. Oikeustoimen edunsaajalle, eli sijaantulijalle, voi luopumisen perusteella syntyä niin merkittävä taloudellisen aseman stabiliteettiin kohdistuva luottamus, että sen suojaamista luottamuksen suojan tavoitteiden toteuttamiseksi on syytä puoltaa.

Sijaantulijan materiaallinen luottamuksensuoja

Vilpitön mieli ja sen merkitys

Saadakseen vilpittömän mielen suojaa oikeutensa pysyvyydeksi sijaantulijan on oltava perustellussa vilpittömässä mielessä pätemättömyysperusteesta. OikTL:n 39 §:n mukaan vilpittömän mielen suojaa saadakseen oikeustoimen edunsaajan on oltava vilpittömässä mielessä silloin, kun hän sai tietää oikeustoimesta. Perinnöstä luopumisen yhteydessä tällä voi olla huomattavaakin merkitystä, sillä perittävän eläessä annettu luopuminen on annettava tiedoksi perittävälle ja perittävän kuoltua tapahtunut luopuminen voidaan antaa tiedoksi pesänselvittäjälle, pesänjakajalle taikka kanssaperilliselle.⁴⁴ Näin luopuminen voi jäämistöoikeudellisesti olla tehokas tiedoksiannon seurauksena ilman, että sijaantuliija on tietoinen luopumisesta. Jos luopuja tekee väitteen luopumisen pätemättömyydestä sijaantulijalle ennen kuin sijaantuliija on saanut tiedon luopumisesta, estää tämä sijaantulijan vaatimuksen luottamuksen suojan. Vaikka luopuminen on aikaisemmin todetuin tavoin luopujan kannalta yksi jaoton oikeustoimi, on sillä jokaisen sijaantulijan kannalta itsenäinen oikeusvaikutus. Siksi jokaisen sijaantulijan vilpitöntä mieltä arvioidaan yksilöllisesti, ja luopujan on saatettava pätemättömyysväite jokaisen sijaantulijan tietoon halutessaan varmistua väitteensä tehokkuudesta suhteessa kaikkiin sijaantuliijoihin.

Kategorinen ratkaisu, jonka mukaan sijaantulijan vilpitön mieli luopumisen tiedoksiantohetkellä riittäisi aina sijaantulijan luottamuksen suojaamiseksi, ei normina ole oikeudellisesti kestävä. Suojan antamisen kun on liityttävä aidosti suojan arvoiseen oikeuteen. Jos sijaantulijaa luopumisen pätemättömyyden vuoksi ei kohtaa taloudellinen tai mikään muukaan menetys, eivät luottamuksen suojaamisen edellytykset perhevarallisuus oikeudellises-

⁴⁴ Luopumisen tiedoksiannosta ja oikeusvaikutuksista ks. *Aarnio – Kangas* 1999 s. 439 ja 450.

sa kontekstissa ole aikaisemmin todetuin tavoin käsillä. Luopumisoikeustoimea onkin syytä tarkastella oikeustoimen osapuolten välisenä laajempaan kokonaisuutena, mihin perustuen määritetään tälle kyseiselle saantotyyppille relevantti vilpittömän mielen suojan antamisen ajankohta.⁴⁵

Sanotun kaltaista joustavaa vilpittömän mielen merkityksen arviointia tukee vahvasti OikTL 39 §:n re-integra sääntö. Sen mukaan, milloin erityiset asianhaarat antavat aiheutta, vilpittömyyttä mieltä arvioitaessa voidaan ottaa huomioon myös oikeustoimen edunsaajan tietoisuus ja velvollisuus tietää oikeustoimen olosuhteista senkin jälkeiseltä ajalta, kun tämä sai tiedon oikeustoimesta, jos oikeustoimi ei vielä määräävästi ole vaikuttanut oikeustoimen edunsaajan toimintaan. Myös oikeustoimilain sisäänrakennetulla systematiikalla on hyvin keskeinen merkitys vilpittömän mielen merkitystä arvioitaessa. Oikeustoimilaissahan ei ole määräyksiä vilpittömän mielen oikeusvaikutuksista suhteessa pätemättömyyteen⁴⁶, mitä on perusteltu sillä, että oikeustoimien erityispiirteet ja yksittäistapauksissa syntyvä kohtuuttomuus tulee voida tarvittaessa ottaa huomioon vilpittömän mielen oikeusvaikutuksia pohdittaessa.⁴⁷

Oikeustoimen edunsaajan perusteltu vilpittömyyden mieli ei siis ole mikään luottamuksen suojaamisen automaatti, vaan esimerkiksi juuri sijaantulijan kannalta aluksi taloudellisesti vaikutuksettomassa perinnöstä luopumisessa vilpittömän mielen suojan kattavuus kehittyy vaihteittain sitä mukaa, kun luopumisella on entistä suurempi painoarvo sijaantulijan taloudenpidossa: kyse ei ole joko–tai-oikeudesta.⁴⁸ Oikeuskirjallisuudessa tällaisen säännön onkin tulkittu soveltuvan nimenomaan perhevarallisuus-oikeudellisten oikeustoimien pätemättömyystilanteissa sovellettavaksi oikeusohjeeksi.⁴⁹ On siis selvittävää, milloin luopuminen on vaikuttanut sillä tavoin merkittävästi sijaantulijan asemaan, että hänen vilpittömään mieleen perustuvaa luottamustaan luopumisoikeustoimen pysyvyyteen on myös tosiasiaa suojattava.

⁴⁵ Laajapohjaisesta harkinnasta vilpittömän mielen suojaa pohdittaessa perhevarallisuus-oikeudessa ks. *Tapani Lohi* PK 20:9c:n mukaisesta vilpittömän mielen suojasta, DL 1995, s. 959 ja *Lohi* 2003, s. 255 ss.

⁴⁶ OikTL:ssa vain todetaan, että oikeustoimi ei mainituissa olosuhteissa sido, jos edunsaaja oli m. f.

⁴⁷ Sääntelyn taustasta ja tulkinnasta ks. Förslag 1914 s. 124–127, 140; LVK 1925:2 s. 62; *Kivimäki – Ylöstalo* 1981, s. 408 ja 410; *Lohi* 2003 s. 263 ja *Kolehmainen* 2006, s. 153.

⁴⁸ Vilpittömän mielen ja pätevyyden relaatiosta vrt. *Ämmälä* 1993, s. 104 ja *Hemmo* 2003, s. 317.

⁴⁹ Näin *Agell* TfR 1987 s. 88, *Kolehmainen* 2006, s. 152–153 ja *Axel Adlercreutz*: Bokanmeldelser (Gunvor Wallin, Om avtal mellan makarna), TfR 1959, s. 146.

Sijaantulijan asema ennen perinnönjakoa

Perinnön vastaanottohetken merkityksestä todettakoon, että sijaantulijalla on velvollisuus ottaa luopumisen seurauksena siirtyvä osa perittävän jäämistöstä erikseen vastaan silloinkin, kun sijaantuliija on kuolinpesän osakas oman perintöoikeutensa nojalla. Ennen vastaanottamista sijaantulijan oikeus luopumisen kohteeseen on vain epävarma oletus, jonka pysyvyyttä ei luonnollisestikaan voi suojata. Kun vastaanotto varsin helposti presumoidaan jo käyttäytymisen perusteella varsinkin silloin, kun perillinen on jo ottanut omaan perillisasemaansa perustuvan oikeuden kuolinpesässä vastaan, vastaanottohetken tosiasiallinen merkitys lienee marginaalinen.⁵⁰

Vastaanottamisen jälkeen sijaantulijalla on heti varallisuusarvoinen etuus ainakin kasvaneena perintöosuutena jakamattomassa kuolinpesässä: luopumisen oikeusvaikutus näkyy perintöosuuden suuruudessa. Perillisen luottamus kuolinpesän varallisuuden omaksi hyödyksi käyttämiseen ennen perinnönjakoa on kuitenkin rajallinen, koska perinnön sisältö on tällöin epävarma. Perinnön suhteellinen suuruus jäämistöstä on kuitenkin määritettävissä, ja mitä pidemmälle pesän selvitys on edennyt ja mitä pidempään kuolinpesän yhteishallinto on kestänyt, sitä suurempi luottamus perillisellä osuutensa tosiasiallisesta suuruudesta jäämistön varoihin on. On kuitenkin muistettava, että pelkkä mahdollisuus rikastua perhevarallisuus oikeudellisen oikeustoimen perusteella ei saa suojaa. Joten jos perintöosuuden suhteellisella suuruudella ei käytännössä ole ollut määräävää merkitystä sijaantulijan taloudelliseen käyttäytymiseen verrattuna luopumista edeltävään aikaan, voi luopuja tehokkaasti vedota sijaantuliijaa vastaan pätemättömyyteen ennen perinnönjakoa.

Mikäli perillinen on kuitenkin ryhtynyt oikeustoimiin luottaen oikeutetusti perintöosuutensa suhteelliseen arvoon esimerkiksi sijoittamalla varojaan pitäen perintöosuutta henkilökohtaisena vakuutena, on perintösaanto saattanut vaikuttaa ennen jakoakin määräävästi hänen toimintaansa. Jos perillinen sijoitusten epäonnistuttua vaatisi sittemmin perinnönjakoa, ja luopuja siinä yhteydessä tekisi pätemättömyysväitteen, on sijaantulijan luottamusta perusteltua suojata. Mikäli sijaantuliija näyttää arvoltaan stabiilin perintöosuuden merkityksen toimintansa vaikuttimena toteen, ja toiminnan seurauksena varallisuus aidosti vähentyi, voi sijaantuliija vedota vilpittömään mieleensä oikeustoimien tekohetkellä sinänsä pätemättömän luopumisen pysyttämiseksi voimassa. Suo-

⁵⁰ Perinnön vastaanottamisesta ks. *Aarnio – Kangas* 1999 s. 100 ss.

jan saamiseksi riittää siis, että sijaantulijan vilpittömässä mielessä ollessa perintöosuus on vaikuttanut määräävästi varallisuuden vähentymiseen.

Sijaantulija osoittaa jo varsin suurta mielenkiintoa perintöosaa kohtaan, mikäli hän on disponoinut itse oikeudesta kuolinpesässä. Vaikka pesä- ja esineosuuden luovuttaja on henkilökohtaisessa kaupanvastuussa luovutuksensaajalle esinekohtaisesti, on sijaantulijalla perusteltu oletus osuuden suhteellisesta suuruudesta, mikä osuuden luovutuksessa epäilemättä on vaikuttanut määräävästi luovutuksen sisältöön. Vaikka luopuminen olisi selvästi pätemätön, sijaantulijan vilpittömästä mielestä seuraa, että sijaantulijan luovutuksensaaja saa saantosuoja luovuttajaa kohtaan.⁵¹ Ja juuri tämän vuoksi sijaantulijan luottamuksen suojaaminen osuuden luovutushetken vilpittömän mielen perusteella on tarpeen, sillä jos luovutuksesta saatuja varoja ei ole tallella, aktualisoituisi sijaantulijan taloudellinen menetys.

Sijaantulijan asema perinnönjaon jälkeen

Lainvoimaisen perinnönjaon lopputulos, jonka yksi perusteista on ollut luopujan itsensä päättämä luopumisoikeustoimi, nauttii hyvin perustein jakosakkaiden vahvaa luottamusta. Onhan kyse lopulliseksi tarkoitetusta saannosta. Osakkailla, sijaantulooperilliset mukaan lukien, ei taas ole velvollisuutta eikä käytännössä mahdollisuutta ottaa selvää luopumisen olosuhteista perinnönjaossa, ellei aihetta tällaiseen selonottovelvollisuuteen erityisistä syistä ole. Luopumisoikeustoimen virheen vaikutuksia ei siksi tule vyöryttää sijaantulijoiden kannettavaksi, vaan oikeustoimen tekijänä luopujalla on entistä korostuneempi vastuu oikeustoimensa seurauksista jaon lopputulokseen.

Jo aiemmin tässä jaksossa todetun perusteella on selvää, että sijaantulijan vilpittömän mielen perusteella jaossa saatua perintöä voidaan suojata luopumisen pätemättömyyttä vastaan. Kun kyse on kuitenkin jäämistöoikeudellisesti normeeratusta saannosta, ei pelkkä jaon loppuunsaattaminen sinällään ole suojan peruste, vaan sijaantulijalla on kyseessä olevan oikeustoimen taloudellisen riskinjaon vuoksi tässäkin tilanteessa oltava aidosti suojan arvoinen oikeus.

Mitä myöhemmin väite pätemättömyydestä tehdään, sitä enemmän perintösaannolla usein on ollut merkitystä sen saajalle, jonka seurauksena, kuten ennen perinnönjakoakin, sijaantulija voi vedota perintösaannon keskei-

⁵¹ Edellyttäen tietenkin, että luovutuksensaajankin on perustellussa vilpittömässä mielessä luopumisolosuhteista. Ks. *Leena Kartio*: Esineoikeuden perusteet, Helsinki 2001, s. 273; *Janne Kaisto*: Luovutuksen pätemättömyys ja saantosuoja, julkaisussa BLF 2004, Helsinki 2004, s. 106 ss. ja *Simo Zitting*: Saantosuoja, Helsinki 1956, s. 66–68.

seen merkitykseen taloudenpidossaan. Tämän seurauksena, vaikka itse jäämistöstä saatu omaisuus olisi tallella, perintösaannon perusteella muihin varallisuuden vähentymiseen johtaneisiin oikeustoimiin ryhtyminen on peruste luottamuksen suojaamiselle pätemättömyysväitettä vastaan, mikäli sijaantulija oli vilpittömässä mielessä tehdessään oikeustoimet ja osoittaa niiden yhteyden perintösaantoon. Esimerkiksi sijaantulijana asunnon perintönä saanut henkilö lahjoitettuaan sen vuoksi aikaisemman oman asuntonsa lapselleen, voisi saada vilpittömän mielen suoja. Mikäli sijaantulijalla on jaossa saatu omaisuus tai osa siitä taikka niiden selvä surrogaatti vielä jäljellä, olisi luopujalla mahdollisuus vedota luopumisensa pätemättömyyteen myös vilpittömässä mielessä olevaa sijaantulijaa vastaan, edellyttäen jälleen, että omaisuuden palauttaminen luopujan perintöosaan ei johda taloudelliseen vahinkoon. Esimerkiksi nopeasti jaon suorittamisen jälkeen tehtynä pätemättömyysväite voisikin menestyä.

Ruotsissa korkein oikeus (HD) on kuitenkin tehnyt varsin pitkälle menevän tulkinnan virheellisin perustein perinnönjaossa saadun omaisuuden pysyttämiseksi omaisuuden saajalla. Tapauksessa oli kyse siitä, että jaon jälkeen selvisi, että yksi jako-osakas ei ollut perittävän lapsi. HD:n mukaan perillisasemansa kiistatta näin menettänyt henkilö ei ollut velvollinen palauttamaan jaossa saamaansa omaisuutta laillisten perillisten perintöosuuden kasvattamiseksi. Omaisuutta jaossa saanut sai vilpittömän mielensä perusteella suoja koko virheellisen perintösaannon pysyttämiseksi voimassa.⁵² Tapauksessa ei ollut kyse omaisuutta saaneen mahdollisuudesta palauttaa saamaansa varallisuusetu reaalisesti. Kyseinen HD:n tapaus on sijaantulijan aseman kannalta pitkälti analoginen. Vaikka luopumistilanteessa sijaantulo perustuu oikeustoimeen, kun HD:n tapauksessa kyse oli puhtaasti jäämistön jaosta, ei näin laaja sijaantulijan (HD:n tapauksessa väärä osakas) suoja luopumisen oikeusvaikutuksia kohtaan ole perusteltu. Jaon voimassapysyttämisen edellytykset on arvioitava sijaantulijalle aiheutuvasta taloudellisesta rasituksesta: pelkkä rikastumismahdollisuus jäämistösaannolla ei saa suoja.⁵³

Mikäli sijaantulija on kuluttanut jaossa saamansa omaisuuden tai se ei ole enää hänen määräysvallassaan, olisi omaisuuden arvon palauttamisvaatimuksella luopumisen pätemättömyyden perusteella epäilemättä vaikutus sijaan-

⁵² Ks. NJA 1997 s. 645.

⁵³ Tapauksen lopputulokseen erittäin kriittisesti on suhtautunut myös *Anders Agell*: Verkan av arvskifte när faderskapspresumption senare blivit hävd. Ett av många tänkbara fall då deltagarkretsen vid arvskifte inte överensstämmt med senare klarlagda förhållanden, JT 1997–98 nr. 4, s. 1132 ss.

tulijan taloudelliseen asemaan. Vaikka Suomessa palautusvastuun sisällöstä ei sääntelyä olekaan, Norjassa (Lov om skifte 42 §) ja Tanskassa (Dødsbo-skifteloven 104.4 §) vilpittömässä mielessä olevaa perillistä suojataan virheelisen jaon palautusvastuulta, jos omaisuus perillisestä riippumattomista syistä on tuhoutunut tai se on käytetty esimerkiksi elatukseen tai koulutukseen.⁵⁴ Kun sijaantulija perustaa oikeutensa itse jakomenettelystä irralliseen luopumisoikeustoimeen, hänen perintönä saamalla omaisuudella tekemät oikeustoimet, josta ei seuraa selvää surrogaattiomaisuutta, nauttivat aikaisemmin todetun mukaisesti laajaa vilpittömän mielen suojaa luopujan pätemättömyysväitettä vastaan. Kun pohjoismaisessa perhevarallisuus-oikeudessa sääntelyn arvopohja on pitkälti yhteinen, Tanskan ja Norjan pelkkää jakomenettelyä kosketava vilpittömän mielen sääntely vain vahvistaa tätä tulkintaa.⁵⁵

Mikäli sijaantulijalla on kuitenkin tallella jaossa saatua omaisuutta, tai sen selvää surrogaattia, eikä perintösaannon perusteella ole ryhdytty muihin omaisuuden vähentymiseen johtaneisiin oikeustoimiin, ei taloudellisen vahingon uhkaa ole. Tällöin luopuja voi vedota perinnönjaon jälkeenkin luopumisen pätemättömyyteen vilpittömässä mielessä vielä pätemättömyysväitteen tekemisen hetkellä ollutta sijaantulijaa kohtaan. Tällöin saatu jäämistö-omaisuus on palautettava luopujan perinnön katteeksi. Koska perillisillä on oikeus saada osansa kaikenlaisesta pesän omaisuudesta (PK 23:8), oikeutta pelkän arvon palauttamiseen ei ole. Mikäli jäämistöesineet eivät ole enää tallella, surrogaattiomaisuuden sijasta voisi kuitenkin palauttaa arvon, koska surrogaattiin esinekohtainen oikeus ei ulotu. Palautettavan omaisuuden suhteen muutoin on luontevaa noudattaa jäämistöoikeudellisia säännöksiä mm. omaisuuteen pantujen kustannusten ja tuoton nauttimisen osalta.

⁵⁴ Ks. *Lødrup Arverett*, 1999, s. 257–258 ja *Finn Taksøe-Jensen*: Skifte af dødsboer, København 1998, s. 518. Saksassa osakkaan sivuuttamista jaossa tarkastellaan perusteettomana etuna, minkä vuoksi tilanne ei automaattisesti johda saadun omaisuuden palauttamiseen (BGB § 2018 ja § 2019), mistä tarkemmin *Hans Brox*: Erbrecht, 20. Auflage, Köln 2003, s. 327 ss.

⁵⁵ Myös Suomessa on otettu ensimmäinen askel perillisen perintöön kohdistuvan luottamuksen suojaamiseksi perillisen velkavastuu-uudistuksen myötä (L 783/2004). Perinnönjaon peruuntuessa PK 21 luvun perusteella, jos perinnönjako on suoritettu ennen kuin kaikki perittävän velat on maksettu, perillisen perinnönjaossa saaman omaisuuden palautusvastuuta voidaan nimittäin sovittelalla painavasta syystä (PK 21:8c). Sovittelun edellytyksenä on käytännössä perittävän vilpittömän mielen maksamattomina olleista veloista. Sovittelun on oltava lisäksi perillisen taloudenpidon kannalta tarpeellista, eli palautusvastuun tulisi johtaa perillisen kannalta taloudellisesti tuhoisiin seurauksiin, joten tallella oleva perintö käytännössä joudutaan palauttamaan velkojen maksuun. Ks. Hallituksen esitys Eduskunnalle perintökaaren velkavastuusäännösten muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi 14/2004 vp, s. 36–37. Velkojen aikaisemmin erittäin vahvasta asemasta ks. *Tapani Lohi*: Vastuu kuolleen henkilön velasta, Helsinki 1998, s. 98 ss.